

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

Kungsgatans moderna tider

Av ANNA WILLIAMS

I begynnelsen av Ivar Lo-Johanssons trettioårsroman *Kungsgatan* är pojken Adrian på väg till Sveriges huvudstad. Han sitter i ett lass björklöv, det är sommarnatt, landsbygdens konturer glider förbi: åkrarna, kyrktornen, de kurande bondgårdarna. Romanens första mening är kort och innebördsrik.

Den gången Adrian hade fyllt sju år, tog hans far, bonden i Humla by, honom med in till Stockholm i ett lövlass.

Byn och storstaden, sonen Adrian och hans far; lövlasset. Här summerar Ivar Lo-Johansson vilka poler romanen egentligen rör sig mellan. Adrian kommer så småningom att lämna sin hemby och flytta till Stockholm, och han bryter därmed en uråldrig tradition. Den ende sonen, tungt lastad med förväntningar hemifrån, ruckar på den patriarkaliska ordningen. Far och son. Adrian överger också landsbygden, den har ristat in sitt märke i honom och skall följa honom livet ut, men han kommer att förvandla den när han tar sitt beslut att leva i och av storstaden. Stad och land. Tryggt nedsjunkna i midsommarens avhuggna grönska ser han Stockholm för första gången. Lövlasset.

*

Ivar Lo-Johanssons roman *Kungsgatan* kom ut 1935. Det är en roman om ett par unga människors väg till vuxenheten, om en ung mans och en ung kvinnas uppbrott från barndomen, familjen och ursprunget.

Men det är också en roman om Sverige. "Urbaniseringens epos" har Bertil Palmqvist kallat den, och Ola Larsmo har beskrivit den som en exodusberättelse i Gamla Testamentets tradition, släkt med Vilhelm Mobergs utvandrarepos. Ola Holmgren lyfter fram dess "introspektiva djupdykningar i modernitetens nya människosyn".¹ Den kommer också ut i en tid då landet minst sagt är i omvälvning. Emigrationen har dränerat nationen på

en fjärdedel av sin befolkning, men inte bara den transatlantiska folkflyttningen förändrar landet, utan också flyttningen från landsbygden in till städerna. Industrialiseringens maskineri tuggar sig in i expanderande fabriker och företag, liksom i jordbrukets alltmer rationaliserade stordrift. Socialdemokratiska arbetarepartiet under Per Albin Hansson börjar under 1930-talet bygga det svenska folkhemmet genom satsning på social reformpolitik, krafttag mot arbetslösheten och framåtblickande visioner.² I det nya Sverige blir kvinnornas förvärvsarbete en resurs, men samtidigt förs en diskussion både om gifta kvinnors rättighet att förvärvsarbete och om kvinnans uppgift som moder och hemmafru. "Kvinnans roll som maka och mor betonades", skriver Margareta Lindholm, "samtidigt som det växte fram nya bilder av en modern, självständig yrkeskvinna".³ Roller i konflikt med andra ord. Det moderna Sverige är i full färd med att skapas.

I många nationallitteraturer märks behovet att formulera en ny identitet i tider av förändring. Frågorna om vad "hemma" är och hur den enskilda människan förhåller sig till sitt hemland eller till sin plats på jorden tar gestalt i skönlitteraturen och kopplas till de litterära gestalternas utveckling.⁴ I *Kungsgatan* blir Adrians livsresa inte bara en berättelse om en individ i förändring utan också om ett land i förändring, om kulturell omställning. Berättelsen opererar på två plan samtidigt.

I sin uppslagsrika uppsats *Kungsgatan som symbol* (1997) ser Tove Lennartsdotter *Kungsgatan* i Ivar-Lo Johanssons roman som ett symboltyngt offentligt rum. Hon poängterar romanens plats i det trettioårsroman som den skrivs i, liksom dess starka anknytning till Stockholmsutställningen som inleder decenniet och hissar flagg för det moderna. Funktionalismen satte sin arkitektoniska prägel på huvudstaden och den ritas också in i tidens litteratur av Fem unga, Ivar Lo-Johansson och Ludvig Nordström. Så avlyssnar Ivar Lo-Johansson tiden och tänker framåt i romanen med dess bärande idé

om allt den nya människan kan realisera som gemenskapsvarelse.⁵

Att vara modern, skriver Marshall Berman, är att leva i en tillvaro som på samma gång är uppfylld av löften om utvecklande och lyckliga erfarenheter och av hotet om att allt detta plötsligt kan raderas ut.⁶ En liknande tanke genomsyrar *Kungsgatan*, vilken kan ses som en tidig röst i en nittonhundratalets mångstämmiga berättelse om det moderna Sveriges framväxt.⁷ Moderniteten ända från sjuttonhundratalets upplysningsprojekt fram till vår egen tids postmodernism har ju varit föremål för omfattande forskning. Industrisamhället och nationalstaten har setts som centrala för moderniteten, likaså vår tids dynamiska och snabba sociala förändringar samt misstron mot framstegsoptimismen och universalitetstanken. Synen på tid och rum har också granskats, liksom "konstruktionen" av verkligheten. Kön är förstås en central utgångspunkt i mycket av den samtida analysen.⁸ Ivar Lo-Johanssons roman utforskar social förändring och är själv, som jag skall visa, med om att skapa en bild av det moderna Sveriges kulturella särdrag.

I *Kungsgatan* är ännu bondelandets dofter, ting, tänkesätt och hierarkier akut närvarande. Och den börjar med Adrians utfärd till staden i mitten av 1910-talet. Det är ingen nöjestrupp, ärendet är affärer. Adrians far skall sälja löv till stadsbornas mid-sommarfirande, och han är inte ensam. I en mäktig bild beskriver Ivar Lo-Johansson hur landsbygden kommer till staden. De åkte förbi "fält, gårdar, kyrkor och glesa, malmartade skogsmarker. Så småningom fick de sällskap med andra landsbor, som också skulle sälja löv. Vägen före och efter dem kom till slut att likna en vandrande skog av björkar." (s. 5)

Det är en kollektiv akt som beskrivs, och den förebådar den massinvandring till städerna som skulle känneteckna de kommande decennierna. Vi får ett panorama över det svenska bondesamhället med den odlade marken och de karakteristiska byggnaderna. Vi ser också in i framtiden. Liksom björkarna skärs också bondeungdomarna loss från sina rötter och flyttar in till staden, till fabriksarbetet, byggnadsarbetet, affärsarbetet. Samtidigt beskriver lövlassens vandring in till staden den bundenhet till ursprunget – med positiva eller negativa förtecken – som finns som en fond i svensk

medvetenhet under efterkrigstiden. Med lövruskorna flyttar en del av landet in i staden, om än temporärt. Minnet av landet blir konkret i dofterna och bladens klorofyll. Landsbygden som minne. Det har kallats symbolisk etnicitet, detta att nya traditioner "uppfinnas", att en ursprunglig gemensam etnisk identitet får en ny innebörd på nya platser och i nya generationer. I Ivar Lo-Johanssons roman har de inflyttade stadsborna börjat använda landsbygden på ett nytt sätt: när helgerna kommer far de ut till landet, de lämnar staden tom efter sig. Lille Adrian kommer in till en sådan tom stad för att sälja löv och han märker hur löven, frukten och djuren har andra betydelser här: genom ett öppet fönster ser han en urna fylld med lönnkvistar, i en skål bredvid är frukten vackert upplagd och ute på gatan går en flicka förbi med sin hund i koppel (s. 9).

Många av de situationer och motiv som Ivar Lo-Johansson ger skönlitterär form i *Kungsgatan* återfinns som ett slags förstudier i hans reseskildringar från mellankrigstiden. *Vagabondliv i Frankrike* (1927), *Kolet i våld* (1928), *Nederstigen i dödsriket* (1929) och *Mina städers ansikten* (1930) beskriver författarens möte med arbetare, städer och nationella särdrag i Europa under 1920-talet, framför allt i England och Frankrike. Ivar Lo-Johanssons planer att skriva "en bok om arbetarna i vart och ett av de länder jag kom till"⁹ blev aldrig förverkligade; i stället kom resereportagen till, och de ger en intressant inblick både i Ivar Lo-Johanssons tidiga författarskap och i hans sätt att registrera karaktärsdrag och tidsbilder, både i det stora och lilla formatet. Särskilt i den sista boken, *Mina städers ansikten*, uppehåller han sig vid stadens och stadsbonds betydelse i den moderna kulturen. I ofta rent halsbrytande uttalanden om ras och nationella särdrag beskriver den unge författaren in spe sina svenska landsmän – utifrån mötet med andra europeiska folk. Svensken ses mot bakgrund av ett större sammanhang. För att få syn på det svenska måste författaren först ställa sig vid sidan, bli en utomstående betraktare. Ola Holmgren sätter belysande in reseberättelserna i författarprojektet och visar hur Ivar Lo-Johansson här skapar sig en profil som framför allt *svensk författare*, då han med sina "tvivelaktiga kåserier om folklynnen" försöker läsa av läsekretsens behov i stället för sina egna. Nästa steg blir utforskningen av den inre

san, en resa som i Ivar Lo-Johanssons unika författarskap skildrar på samma gång ett individuellt psykodrama och det svenska nittonhundratalets socialhistoria.¹⁰

En av *Kungsgatans* huvudgestalter är Kungsgatan själv. Mäktig som Huck Finns Mississippiflod bryter den fram genom romanen. Den ger liv och den dödar, beskriver en utvecklingslinje, ett samhälle i mikroformat. Här finns de prostituerade, arbetarna, tjänstemännen, paraderna, överklassdamerna, turisterna. Kring Kungsgatan händer allt och den är både en skiljelinje mellan och en smältdegel för staden och landsbygden. Dess existens förutsätter både det urbana och det agrara. Här gör åtskilliga bondbarn sina första trevande försök att komma staden inpå livet och skrapa åkerjorden av fötterna. Här finns också staden i sin egen rätt, med sina egna minnen och sin egen historia. Och det är alltså inte första gången Ivar Lo-Johansson undersöker stadsgatan och staden själv som aktör och som spelplats för människan. Flera avsnitt i hans reseskildringar från 1920-talet återkommer bearbetade i romanen om den svenska storstaden. I *Mina städers ansikten* (1930) blir staden till ett levande väsen: "Städer ha doft, andedräkt, aand. Städer ha ansikten, drag, rynkor, skrattgropar. Städer växa till som barn, äro gamänger en tid, ibland bli de för alltid förvuxna, lillgamla, eller de åldras och bli gamla och visa, med djup blick och stor förståelse. Städer le, gråta, grämas, precis som människor."¹¹ I *Kungsgatan* har författaren lämnat Paris, London och Durham, men erfarenheterna från de europeiska stor- och arbetarstäderna hjälper till både att urskilja en svensk storstadsmiljö och att sätta in denna miljö i ett sammanhang som går utöver det nationella.¹²

De andra två huvudpersonerna i *Kungsgatan* är bondsonen Adrian och statardottern Marta, representanter för två bärande skikt i jordbrukssamhället: jordproletariatet och bondeklassen.¹³ De kommer från samma by och de drivs båda av en stark uppbrotslängtan. De vill bort från byn och vill skapa sig nya liv, oberoende av släkttraditioner och bondbyns oskrivna lagar. Innan de lämnar byn förälskar de sig i varandra och har ett intensivt erotiskt förhållande under en kort tid. Det är Marta som först ger sig av och det är hon som med sin entusiasm och initiativrikedom får Adrian att våga bryta upp.

För båda är staden ekluten och de gör bittra erfarenheter som märker dem för livet. Adrian kämpar sig igenom ensamheten, rotlösheten och skuld känslan över att ha bidragit till att föräldrarna måste överge gården för att ingen finns som kan ta över. Han reser sig dock till slut som en ny och stark människa med en identitet som arbetare. För Marta går det däremot illa. Vid romanens slut är hon en bruten kvinna, om än inte kroppsligen död så krossad psykiskt och fysiskt av prostitution, gonorré, fattigdom och förnedring.

Kanske förbådas Adrians och Martas öde redan i berättelsens början, när Adrian och hans far förgäves väntar på att få sina lövruskor sålda. Några unga grabbar driver med dem, låtsas köpa lövet och försvinner i en port för att hämta pengar. Adrian och hans far väntar träget och länge men grabbarna kommer aldrig tillbaka. Till slut lastar de besvikna upp sitt vissna löv på vagnen igen för att fara hem till Humla. "En ruska föll omkull och blev liggande i rännstenen. Adrian lyfte upp den igen och ställde den på lut mot väggen." (s. 13) Hjälpigt botad men fortfarande rotlös och avtynd tar Marta en sista gång avsked av Adrian i romanens slut, efter ett kort möte på gatan.

Tradition förvandlad

I *Kungsgatan* är landsbygden och bondesamhället det fundament utifrån vilket allt utgår. Samtidigt gestaltar berättelsen om Adrian och Marta både hur intimt detta fundament påverkar det svenska samhällets moderna identitet och hur enormt snabbt den kan förändras; det förflutna betraktas med nya ögon, frigjorda från historiens tyngd eller trygghet. Från början imiterar Adrian med självklarhet sina närmaste förebilder i bondekulturen: hans beteende, hans sätt att pinka i diket som bönderna, hela hans kulturella samhörighet finns inristad i kroppen (s. 5).

Så fort han börjar betrakta sina föräldrar och sin hembygd med den utomstående blick har han emellertid tagit första steget mot sin utbrytning. Plötsligt ser han faderns kroppsrörelser, hans slutenhet, moderns vaksamma ängslan. Han har för första gången besegrat sin far när han i motsats till fadern var övertygad om att de inte skulle få lövet sålt. Därefter ser han även byn med nya ögon. För fadern är ordningen och det hemvana detsamma

som säkerhet och framtidstro. Att Adrian kommer att se byn på annat sätt speglas tidigt i bilderna kring den: "Ut över fälten sköt de gistnade bygatorna likt promenadgångarna på en fängelsegård." Och mitt inne i beskrivningen av byn och dess omgivningar berättas plötsligt att Adrian ärvt sitt namn efter anfadern. Allt är nedärvt, människorna sammanvuxna med landskapet, de delar tidsrytm och kretslopp. (s. 16 f.)

Men Adrians identitet börjar klyvas. I immigrantlitteraturen är det klivna hjärtat en gränsöverskridande symbol hos många etniska grupper. Det är en symbol som beskriver en dubbel solidaritet, på gott och ont.¹⁴ Adrian är också en immigrant. Han utvandrar från landet och blir invandrare i staden. Det är inte bara den omfattande utvandringen till Nordamerika som kännetecknar decennierna före och efter sekelskiftet 1900. Sverige upplevde samtidigt en väldig inhemsk folkomflyttning som radikalt ruckade på procentalen när det gällde invånare i städerna och på landsbygden. Vid sekelskiftet var drygt hälften av Sveriges befolkning jordbrukare och en femtedel av landets invånare var stadsbor; på 1950-talet var bara en fjärdedel sysselsatta i jordbruket och varannan svensk bodde i staden.¹⁵ Därför är temat det klivna hjärtat också giltigt för den rikssvenska litteratur som bearbetade den nationella identitetens omvandling vid den här tiden. Om än på andra premisser så bryter sig Adrian, precis som immigranterna i Chicago, New York eller Lindstrom, loss från det förflutna och skapar sig en ny framtid. Hans bild av landet kommer aldrig därefter att bli densamma. Och inte heller läsarens, eftersom romanen just är i färd med att skapa bilder av ett land i förvandling. Ivar Lo-Johansson knyter också tydligt an till migrationstemat då han beskriver landsbygdens ungdomar som en flyktingström:

Det var vid den tid, då landsbarn från hela Sverige gav sig in till Stockholm för att söka sin lycka, lämnande jorden nästan tom, befolkad av kvinnor och äldre med förvittrade kroppar, som om kriget gått fram över trakterna helt nyss. Från bygatorna till Kungsgatan gick tusentals av de ungas vägar vid denna tid. Staden var översvämmad av flyktingar. (s. 67)

Humla by ligger på en plats där en sex tusen år gammal stenåldersby en gång legat. Förändringen har arbetat, men aldrig så snabbt som under de

första decennierna av nittonhundratalet. Adrians far skall komma att få uppleva byns nedgång och förfall på nära håll. Att han varnar traditionens sköra existens förebådas redan i det samtal som utspelar sig mellan honom och en annan lövbonde på väg in till staden. Gång på gång måste de försäkra varandra att den ende sonen är livförsäkringen och den som skall ta över: "– En bara, sade fadern. Han där är den enda./ – Det är allt som behövs, det. [– – –] – En är allt som behövs, sade den främmande bonden. [– – –] – Då har han sonen, som tar vid. Det är inte alla som har det. Då har han honom./ – Det är ju ment så, sade fadern." (s. 8). Som om Adrians far inom sig redan anar att så inte kommer att bli fallet.

Staden tränger in i landsbygden. De forna torparbönderna och statarna lämnar jorden och försörjer sig i stället genom att ta tvätt åt stadsborna. Adrians far reser till staden för att söka efter sin försvunne son. Han hittar honom inte. (s. 569 f.) En bondekultur går förlorad när den forne Humlabonden blir en serviceinrättning åt stadens invånare.

Avsnittet "Döende land – stora städer" inleds: "I Humla hade åtskilligt förändrats under det år som gått." (s. 565) Men "förändring" innebär något helt annat för landsbygden än för staden. För staden växer ett nytt språk fram. Framtidstecknet, de lekande barnen, finns i staden. Där leker de nya lekar, stadslekar, som hör den nya tiden till. Det finns en framtid. Men i Humla "lekte numera inte något barn" (s. 579).

"minnet, som låg bakom denna bild" *Bidernas förvandling*

När Adrian som artonåring påbörjar sin vilns stadsvandring året 1926 är det först föreställningarna om staden som Ivar Lo-Johansson presenterar för läsaren: turisternas syn på staden, barnens drömmar om staden, kvinnornas längtan efter stadens lockande ting. Sedan följer en beskrivning av Ingall: kontorsflicka om dagarna, prostituerad om nätterna. (s. 47 f.) Det är som ville Ivar Lo-Johansson understryka romanens skapandeprocess och visa hur den formar bilder av staden precis som barnen eller turisterna, men också visa hur staden sakta men säkert arbetar sig in i nationens medvetande på alla nivåer. Samtidigt är det ett ex-

empel på hur Ivar Lo-Johansson konsekvent arbetar med det klivna eller dubbla perspektivet: drömmarna och verkligheten, illusionerna och desillusionerna, individen och kollektivet.

Det finns en annan bild som är central i berättelsen och som säger mycket om både förhållandet mellan konsten och världen (och kanske om Ivar Lo-Johanssons romanestetik) samt om romanens egen konstruktion av bilder av ett Sverige i förvandling. Scenen är Kungsgatan vid torget där hötorgsmålaren ställt upp sina tavlor i en rad längs husfasaden. Det är tidig natt och stadens gatlyktor lyser upp tavlornas motiv:

Lyktskenet föll på hans tavlor, föll på stugor och sjöar, på berg och mossar, på tjädrar och älgar. Det speglade sig i sjöarnas vita vatten och i skyarnas svarta moln. På var och varannan tavla fanns en stor måne. Det drev en räcka av stora, lysande månar fram över raden av tavlor. [— —] De flesta motiven var från landet, och det var köparna med, men de hade nästan glömt bort, hur landet såg ut i verkligheten. De andra trodde blint, att landet var som på Hötorgsmålarens tavlor. (s. 50 f.)

Det rör sig om hur medvetenhet formas och om konstens roll som både skapande och manipulerande kraft i sådana processer. Men också om en kritik av den idealiserande konst som ger falska illusioner av landsbygden och som inte bottenar i bonde- och statarsamhällets mångfasetterade verklighet – ett angeläget ämne för Ivar Lo-Johansson.¹⁶ Längre fram i berättelsen återkommer Hötorgstavlorna; i vårkvällen blir tavlornas färger ”falska, ohyggliga”. Målaren målar efter mall och han kan tack vare sina mallar, om behovet uppstår ”måla en måne på stället”. Allt för kunden! (s. 415) Ivar Lo-Johansson bryter brutalt ned denna lantliga idyllisering längre fram i romanen. Marta, som länge prostituerat sig i staden och som är sjuk i gonorré, åker vid ett tillfälle hem till byn för att besöka sina föräldrar. Sommaren står i sin fulla prakt och på väg upp från badsjön möter Marta drängen Vilgott, som en gång varit förälskad i henne och som svartsjukt försökt bryta upp hennes och Adrians förhållande. Efter ett kort samtal våldtar han Marta och blir därmed smittad med gonorré. Stadens sjukdom överfaller landet och landet överfaller staden. Kontrasten mellan den lantliga sommaridyllen och våldtäkten är skarp. I stället för de milda Hötorgsälgarna belysta av sentimentalt

månshen skriver Ivar Lo-Johansson en landets bild med prästkragar och gonorré.

Den dagen, mittibland slingrande gulmårar och gökärt, bland vaggande vita prästkragar, under hasseln och rakt under den slösande solen, som oberörd skred fram i sin båge, tog drängen Vilgott henne trots hennes eget motstånd och fick i gengäld den onda sjukdomen som en present. (s. 521)

Tillbaka till Hötorgstavlorna: scenen pekar dessutom in mot romanen själv, som ju bygger upp sin egen bild av förhållandet mellan land och stad, mellan tradition och modernitet. Landet har blivit bild och föreställning; det sker framför ögonen på läsaren och det sker också i det samhälle som omger romanen. Konstköparna på Kungsgatan som har glömt bort hur landet såg ut ”i verkligheten” representerar ett samhälle stätt i förändring. Det kräver också en ny konst, en ny berättelse som kan skildra sin samtid med dess eget språk och dess egna bilder. Det är romanens projekt. Ola Larsson har poängterat hur viktigt den svenska arbetarlitteraturens (och den episka realismens) *formspråk* är som uttryck för samhällsförändringarna i det begynnande 1900-talet. Arbetarromanen får sin betydelse inte minst genom att den själv är med om att ”bestämma vad som är en berättelse”.¹⁷ Det finns, menar jag, en stark medvetenhet om detta i Ivar Lo-Johanssons roman, särskilt när den på en metanivå arbetar med själva berättelsens förmåga att skapa och revidera det vi kallar verklighet.

Adrian hyr rum hos byggarbetaren Modén, Moderat kallad. När Moderat fyller femtio får han en hötorgstavla i present av ett par arbetskamrater. Motivet är skogen, mossan och tallen med tjädern, och den blir övermåttan beundrad av alla de församlade före detta landsbygdsborna som nu blivit stadsbor. I deras betraktande av tavlan fångas tidens förändring. Ett nytt förhållningssätt till landet har uppstått, det har förvandlats till minne, nostalgi och sentimentalitet. De rörs av tavlans naturtrogna återgivande av landsbygdens symboler. De kommer att tänka på det förflutna och orden som de yppar signalerar plötsligt något annat. De är i färd med att skapa en föreställning om landet, och så skapar också romanen denna föreställning genom att mytologisera orden: stugan, mossan, backen, hagen, hemma. (s. 98–102)

Förutsättningen för den här mytologiseringen

är avskiljandet. Landet så som de forna bondbar-
nen känt det återkommer aldrig. Separationen är
fullbordad, Moderat har barn som är födda i sta-
den och han kommer aldrig att återvända till hem-
byn. Orden får då nya innebörder. ”Hagen” bety-
dde något annat när det uttalades hemma i byn,
före separationen. Fram växer bilden av landsbyg-
den, silad genom stadens filter. En förändrad, kan-
ske utvidgad, nationell självförståelse är i anträ-
dande. Så blir också stad och land sammanvuxna.
Urbaniseringen skapar ett nytt språk och den fö-
der ett annat land. Detta språkskifte gestaltar Ivar
Lo-Johansson.

Diskussionen hemma hos Moderat kring tavlan
fortsätter inpå småtimmarna. Adrian går och läg-
ger sig och lyssnar genom väggen. Moderat blir
mer och mer nostalgisk och förlorar sig i barn-
domsminnena. Till slut mindes han bara ”att han
en gång lekt vid ett berg” (s. 103). Stenarna där
barn jag lekt... Det förflutna har förvandlats till
minne, kanske till nationalism. Landet har blivit
föreställning. Så kan bilder skapas, beroende på
vilka behov som behöver fyllas.

De prostituerade unga kvinnorna på Kungsga-
tan skriver brev hem till landet och föräldrarna.
De uppfinner också en berättelse. De skriver att de
är flitigt sysselsatta med ett bra arbete och att de ser
ljust på framtiden. De skriver ”att Kungsgatan var
en saga”. (s. 416). I romanen om Kungsgatan skri-
ver de om Kungsgatan som illusion och historia.
Invandrarna i Nordamerika under 1800-talet skrev
hem till Sverige och sökte förmedla sin verklighet.
Ibland gjorde de den vackrare, slipade bort misä-
rens och umbärandenas vassa kanter.¹⁸ Precis lika-
dant gör glädjeflickorna. De gör om verkligheten,
uppfinner en ny och bidrar till att skapa och sprida
en stadens karakteristik. Martas berättelse om lan-
det fungerar på samma sätt. För sin hängivet lyss-
nande vän Dolly, också hon prostituerad, beskri-
ver Marta allt mer exalterad sitt förflutna med lad-
dade ord som logdanser, cykelfärder med pojkar-
na, nattvandringar... ”Ur det hon berättade lyste
vårarna och tindrade höstarna” (s. 182). Martas be-
rättelse skapas just tack vare hennes separation
från logarna och de lantliga cykelfärderna. Det är
en kraftfull berättelse som kan förföra sin lyssnare.
Den är inte landsbygden, den är en berättelse om
landsbygden i en roman som skapar en historia om
ett lands förvandling.

En annan scen har ett liknande innehåll. Adrian
vandrar omkring i staden, grubblande över sin
egen position och framtid. Han inser att han som
bondbarn är i minoritetsläge, vilsen inför stadens
främmande blickar och ansikten. Så han börjar
öva sig i självsäkerhet. När han vandrar *uppför*
Götgatans lutning är de mötande i överläge och ser
ned på honom. Men om han själv går *nedför* gatan
är det han som har ovanifrånperspektivet, han kan
se ned på dem han möter och märker att de intar
en annan attityd till honom. Plötsligt möts han av
en ny respekt. Därefter går han bara ned för Göt-
gatan, uppförsvägen letar han sig fram på omvä-
gar. (s. 70 f.) Adrian idkar självbedrägeri. Det finns
en möjlighet att undvika ”uppförbackarna”, en
möjlighet att låtsas. Konstnären kan välja.

Många episoder i boken uppehåller sig vid sama-
ma tema, hur bilderna uppstår och förändras och
hur berättelserna kan skapa medvetenhet och his-
toria. Adrians flickvän Jenny, en sörmlandsflicka,
längtar tillbaka till landet. Hon lyfter fram de ar-
ketytiska orden när hon föreställer sig en framtid i
det förflutna: hon tänker sig den röda stugan,
mjölkkon, sommaren, äppelträdet och syrenerna.
(s.190) Orden blir emblem och är egentligen fri-
kopplade från landsbygden, de hänger i stadens
rum som textskyltarna vid tavlorna på ett muse-
um. Ett åskväder i staden väcker minnen till liv
hos de forna landsbygdsborna. De börjar berätta
historier på spårvagnen, i affärerna och i lägenhe-
terna. Den prostituerade Rut berättar för en vä-
ninna om halmstacken som åskan förvandlade till
en brinnande fackla i hennes barndoms landskap,
men väninnan säger det ingenting. Hon ”förstod
inte minnet, som låg bakom denna bild”. För
stadsborna betyder ovärdet något helt annat. De
måste läsa om det i sina tidningar (ytterligare en
berättelse!) för att få en uppfattning om vad som
egentligen hänt. På Kungsgatan, stadens hjärt-
punkt i romanen, ondgör man sig över att regnet
skall behöva falla just under helgen när man är le-
dig. (s. 230–232) Genom att lägga dessa båda men-
talitetskikt i staden tätt efter varandra skildrar ro-
manen en övergång. Snart kommer dessa berättel-
ser att ha dött ut och andra ta vid, landsbygdsbor-
na bli infödda stadsbor och regnet kommer att
vara inte en oundgänglighet för jorden och grödan
utan en olägenhet för människorna. Ett kultur-
skifte äger rum.

Kanske är Adrians plötsliga kunskaphunger en symbolisk bild i det här sammanhanget. Adrian beslutar sig för att bli självlärd och han börjar läsa i rasande tempo, han läser så ofta han kommer åt, offrar både mat och sömn för läsandets skull, han skriver ordlistor som han stoppar i fickan och pluggar in så fort han kommer åt. Sovrumsväggens lantliga bonad river han ned och ersätter med gloslistor. Han vill erövra orden och genom språket skapa sig en ny verklighet i staden, genom språket frigöra sig från landets "analfabetiska bönder". (s. 387–393) Genom språket skapa staden.

Ivar Lo-Johansson använder ofta metaforer som knyter människa och natur tätt samman.¹⁹ "Hennes tålighet liknade jordens tålighet" står det om Adrians mormor, som vårdar sitt nedärvda stadshat och är bondetraditionen förkroppsligad (s. 19). När Adrian kommer till staden sammanbinds många företeelser där med Adrians förflutna och med hans sätt att tänka och relatera till sin omvärld med landsbygdens blick. Adrian får arbete som brevbärare och sorteringsbordens fack på postkontoret liknas vid "värplådorna i ett höns-hus" (s. 134 f.). Gatlyktornas ljus "fladdrade över stadsdelarna som vit ängsull över kärren bortom Humla" (s. 81). Tiggarens knippa med skosnören liknar "en handfull visset gräs, brunt liksom förne" (s. 61).

Men allt eftersom berättelsen mer och mer förankras i staden smyger sig andra bilder in och beskrivningen av staden bärs av metaforer som är sprungna ur stadens egen historia. Ett nytt språk träder fram som har moderniteten som förutsättning. Landet får en annan innebörd, etniciteten blir symbolisk. När Martas föräldrar äntligen kommer in till stan för att hälsa på sin dotter blir det tydligt att de nu talar olika språk. Det märks i deras kroppar, tal och åtbörder. Martas sätt att tala i telefon, hennes sätt att korsa sina ben. Faderns tafatta beröm: "Ja, det här var det värsta jag varit med om så fint...", hans sneda mustascher i pilsnerglaset. Moderns vakande blick. Allt detta understryker klyftan som uppstått mellan landsbygdensföräldrarna och stadsdottern. (s. 272–274) Längre fram i romanen dyker också de konkreta bilderna upp. Ämbetsverkens lampor som lyser med sitt gröna sken hela dagarna blir ett stadens hösttecken. Skräpet virvlar i höstvindarna längs

stadsgatan som "refuserade dikter" – också det en mer eller mindre urban företeelse (s. 338). Den unika "storstadstystnaden", den som ibland uppstår när alla stadsljud för något ögonblick upphör, beskrivs utan att liknas vid något lantligt. Den bärs av sin egen, inneboende särart. (s. 397) Över Kungsgatan ligger vårmolnen "bensinblåa" (s. 580). De infödda stadsbarnen leker stadslekar: förstamajtag, brandkår, byggarbetsplats. Deras förhållande till stadens vårblommor är ett helt annat än landsbygdensbarnens till landets blommor. Nu är det stadens flora, fauna och geografi som beskrivs. (s. 435–437) Med det här sättet att beskriva staden prövar Ivar Lo-Johansson i själva romanen den vision om romanen om staden som Adrian predikar för sina blaserade författarvänner från källarcafét. Staden måste få sin egen historia, den måste få sin mentalitet och sin vardag gestaltad:

Titta dig omkring! Se på luften över gatorna, se på ljuset på husväggarna, på rytmen hos trafiken, lyssna på alla klockorna och tjuven! En gata är sig aldrig lik. Det är bara människorna, som inte kan se det än. Deras grottögon har inte än hunnit vänja sig vid det elektriska ljuset. Det fattas oss ännu bilder för att kunna uttrycka det nya som finns. Ni, som skriver om det, sitter som trollbundna i ett berg, där ni har sttit likadana i flera tusen år! (s. 243)

Men samtidigt motsäger romanen själv föreställningen om den oberoende berättelsen om staden. Landsbygdens bilder biter sig fast romanen igenom, de är påtagligt närvarande och de går inte att avskilja eftersom de fortfarande är så djupt rotade i de inflyttade stadsbornas medvetande. Långt in i berättelsen ser Hornsgatan fortfarande ut som "en höstplöjd åker" (s. 398). Hemlös i staden känner sig Adrian som den myra han som barn lyfte från en stack och släppte ned i en annan, främmande. Den blev omedelbart identifierad som inkräktare och bets ihjäl av de andra myrorna (s. 347, 375 f.).²⁰ Martas beteende när föräldrarna besöker henne har ändå något tafatt och ängsligt över sig. Trots sin stadspolityr *vet* hon med hela sin kropp och sitt medvetande hur föräldrarna tänker och känner. Och ända in mot slutet av romanen skiner vårso-len "mjäll som osaltat smör" på den friskförklarade, befriade Adrian (s. 572).

Kungsgatan, berättelsen om staden, är själv en roman som mycket kretsar kring landet. Den handlar både om hur staden förändrar landsbyg-

den och hur landsbygden förändrar staden. Adrian tänker på stadens geografi som visar hur den vilar på öar: ”det fanns jord under hans fötter även här” (s. 57). Precis som jorden bildar stadens fundament är bondearvet det modernas fundament som finns där att förhålla sig till. Det är en del av den nya identiteten, omöjligt att radera ut. Landet och staden förutsätter varandra; hur vi beskriver det förflutna är avgörande för hur vi ser på det moderna.²¹

De bilder som Ivar Lo-Johansson fyller romanen med är dessutom ett slags minnets markörer. De dokumenterar en epok och ger språk åt sådana historiskt röstlösa företeelser som landskapet och det arbetande folket. Den enda vägen att bevara det som förgås går genom språket. Just behovet att skriva om det pekar på dess försvinnande. I sina reseskildringar från tjugotalet visar Ivar Lo-Johansson prov på en detalj- och dokumentationsriktighet som ivrigt vakar över det förflutna.

Kvinnan, mannen och det moderna

I *Kungsgatan* föreådas både det modernas frigörande potential och dess destruktiva kapacitet. Det märks inte minst i gestaltningen av sexualitet och kön. Ofta befinner sig männen i romanen i mer utåtriktade och politiska kollektiv. På det politiska mötet är de flesta talande män (en kvinna omnämns, intressant nog just Tora, som Adrian senare inleder ett förhållande med) och det är kvinnorna som står i köket och kokar kaffe till samvaron efter mötet. ”Köksdörren stängdes till, slamret slöts inne. Mötet öppnades.” (s. 349) Det bohemiska författargänget i källarcafét består av enbart män och där förs desillusionerade diskussioner om politik, filosofi och litteratur. Byggkollektivet där Adrian så småningom får jobb består av män som bygger staden, framtiden. Kvinnornas kollektiv finns i kaffeköket och bland de prostituerade. Men de är inåtvända kollektiv som servar männen. Bland de prostituerade finns ett skyddsnät som fungerar till exempel när ordningsmakten är ute efter att sätta fast en full lösdryverska, men konkurrensen är en ständigt hotande och splitrande faktor (s. 417). Samma splittring finns i det ofrivilliga kollektiv av arbetslösa på cafét som Adrian måste liera sig med i början av sin vistelse i staden, vilka för en tyst kamp om det enda exemplaret av morgontidningen (s. 64).

Staden och Adrian

Att staden och moderniteten skapar kaos i medvetandet gestaltas mycket konkret i berättelsen om Adrian. Han är vilse i staden, han irrar runt i den som i en labyrint där namn, färdvägar, riktningar och platser är okända. Han har själv ännu inte skapat sig en plats i detta nya och inte heller talar han stadens språk. Symptomatiskt nog handlar hans båda första arbeten om att hitta i staden, de är intimt knutna till stadens geografi och de tvingar honom att konfrontera labyrinten. Han får ett tillfälligt arbete som expressbud på cykel och hans första uppdrag, att köra ut mattor till elva olika adresser spridda i det kaotiska stadsrummet, slutar med ett nesligt misslyckande. När någon jäktad stadsbo skall försöka förklara vägen för honom är det som om han lyssnar till ett främmande språk (s. 77 f.). Likaså börjar han sin anställning som brevbärare med att irra bort sig och tappa alla de sorterade breven, som hamnar i en enda hopplös röra. På ett mycket konkret sätt skildras Adrians alienation i tillvaron. ”Hans väg blev en alltmer slingrande härva av steg fram och tillbaka” (s. 151). Till slut är det en så genomgripande främmandegöring att den till och med påverkar relationen till det egna jaget. Adrian håller på att förlora fästet. I postkontorets fönsterglas får han syn på sin egen spegelbild. ”Ögonen var förstorade, och han mötte liksom en främmandes blick.” (s. 157)

Strax efter detta reser Adrian hem på besök till Humla och föräldrarna. Men inte heller där finner han hemkänsla, byn blir mer och mer öde och han ser förfallet framför sig, föräldrarnas isolering och sig själv som en anomali i barndomshemmet. Alienationen är fullbordad. Adrian är främlingen personifierad, han befinner sig i tomrummet mellan den tradition han lämnat och det nya liv han söker tillträde till men ännu inte blivit delaktig i. Han står mitt emellan ute och inne och han förändrar därmed gränsen mellan de två, gör den oskarp.²² I Adrians ställe kan vi tänka oss det ”gamla” samhället som står inför något nytt. Kulturen befinner sig i ett växlingsskede.

Adrian kommer dock att erövra staden. I slutet går han ut som en stark människa med fäste i sig själv som stadsbo och arbetare. Han är både individ och del i ett kollektiv och har en social trygghet. Han har gjort staden till sin och är ”ett med

sin tid, med sin tids tankar, sin tids liv, något som den individualistiske bonden aldrig tänkte på” (s. 583). Efter tre år i staden är han noga med att skilja ut sig från sitt förflutna. Han har gått igenom en ömsningsprocess och markerar tydligt sitt avstånd. I slutet av boken är han byggarbetare i Stockholm och högst symboliskt jobbar han i ett arbetslag som bygger ett nytt hus just på Kungsgatan (s. 589 f.). Vid ett tillfälle i berättelsens slut ger han sig upp på taket i nybygget och får en panoramavy över staden och alla dess hustak. Tove Lennartsdotter drar en tänkvärd parallell till August Strindbergs *Röda rummet*, vars inledning bjuder på ett fågelperspektiv över staden Stockholm. Till skillnad från Strindbergs individualistiske Arvid Falk ser dock Adrian ut över staden med ”kollektivets ögon”, färgade och präglade av fackföreningskamp och hårt arbete sida vid sida med andra arbetare.²³

”Landet såg han inte, det var höljt i sol.” (s. 635) Så har också Adrian blivit en stadsbo som skapar sig bilder av landet, kanske så småningom höljda i sol. Han knyter också nu sina minnen till olika platser i staden i stället för till landet. Lövlasset och fadern, den hemska dagen som expressbud, mötet med Marta. Han har börjat få en egen urban historia. I sin upphöjda position är det han som har kontroll över staden, han är den som kan överblicka och betrakta. Detta avstånd, både till landet och till staden, är en konstruktiv hjälp i Adrians arbete att finna sig själv och sin egen hemhörighet.²⁴ Han skall själv råda över sin framtid. Han är ett subjekt som genom sin anpassning själv är med om att forma staden. Och romanen i sin tur är själv en byggsten i moderniseringsprocessen.

Adrians assimilering beskrivs som en separationsprocess. Längre brottas han med sitt arv och sitt förflutna och det går till och med så långt att han drömmer mardrömmar om hur han mördar landet (s. 335). Så blir detta också en bild av hur han dödar sitt gamla jag. Det är något han måste gå igenom för att kunna leva frigjord i staden. Assimileringen kan alltså läsas både på ett individuellt och ett strukturellt plan. Adrian själv måste hata och förskjuta landet för att bli en modern man i den moderna staden. Staden måste finna sitt eget språk och sin egen identitet. Vill man kan man läsa det som en frigörelseprocess där staden och den moderna representerar den symboliska ordningen för att tala med Julia Kristeva, och där

landet är den symbiotiska urkropp ur vilken den moderna människan utgår.²⁵ Följdriktigt finns detta inlemmat också i den ”vuxna”, moderna självförståelsen: staden är som vi sett romanen igenom impregnerad av landets bilder. I sin lyhörda läsning av Ivar Lo-Johanssons författarskap är det just detta Ola Holmgren tagit fasta på. De litterära verken är Ivar Lo-Johanssons livsresa, som oavbrutet kretsar kring förhållandet till modern och fadern. Den frigörelse vi läser oss igenom med Adrian är samtidigt författarens väg bort från modersberoendet. Så bottenar många av verken minst lika mycket i kön som i klass, ”modersmakt som står mot fadersmakt, kvinnokollektiv mot mansindivid”. Romanens konflikt mellan stad och land är samtidigt Adrians narcissistiska konflikt mellan modersbundenhet och frigörelse. För att leva i staden (självständigheten) måste han döda landet (modern).²⁶

I ett avgörande ögonblick, när Adrian är som längst ned och som närmast självmordet, sker emellertid en vändpunkt. Han springer ut ur staden och kommer till en öppen slussbro. Han tittar ned i den mörka ”vattengraven”. Sedan vänder han om och tar ”samma väg tillbaka som han kommit”. Han går tillbaka in i staden igen. Gryningen börjar anas, han tycker sig höra en duva. Livgivande tecken! Regnet faller mot ”kloakgaller och stuprör” – stadens ljud. Han lägger sig ned på Hornsgatan som ser ut som ”en höstplöjd åker”, och han ber till jorden, som bönderna i hans kultur gjort sedan generationer tillbaka. (s. 396–398) Adrian har bejakat staden. Men han har också bejakat sitt förflutna.²⁷ Så småningom skall han plocka fram den gamla bonaden som han rivit ned från väggen i sitt rum och sätta upp den igen (s. 439). Stadens och landets bilder existerar tillsammans. Modernmordet äger egentligen aldrig rum, Adrian dödar aldrig landet. I stället har han integrerat sina två verkligheter i en ny identitet.

Ivar Lo-Johansson beskriver separationen mellan Stockholm och Humla som ”klyvningen i hans [Adrians] själ... Så började den stora omsmältningens tid...” Det är bilden av det kluvna hjärtat, invandrarens klassiska kännemärke. I Stockholm tycker Adrian att det är just brevbärarkollektivet, vilket han ju själv tillhör, som representerar landsbygdsmentaliteten, den förhatliga bystämmningen; de är inskränkta, reaktionära och småsinta. Han

vill bryta sig loss från dem, ja, han bestämmer sig en natt för att nästa morgon lämna hela eländet, säga upp sig och försvinna! När morgonen kommer är han inte så karsk. Ängslig lommar han in på kontoret och återupptar sina sysslor. (s. 336, 368 ff.)

Episoden skildrar Adrians skräck inför det nya och okända. Den poängterar också återigen komplexiteten i relationen mellan de båda världarna. Adrian vill skära av länken till det gamla men kan inte. Staden och landet är oupplösligt förbundna. Ivar Lo-Johansson uttrycker stadserfarenheten som den stora omsmältningen men bejakar samtidigt klivenheten, den dubbla hemvisten. Precis som den transatlantiska emigrantens erfarenhet framställs Adrians inflyttning till staden inte som ett abrupt avbrott utan som en kontinuitet där det gamla frivilligt eller ofrivilligt har en plats i den utvandrades medvetande. I slutet när Adrian står på toppen av nybygget och betraktar staden har han också landet i sig. Han står där på taket och ser ut över staden ”med ett bondbarns stillhet” (s. 636). Hans nya jag konstitueras av allt detta sammantaget.²⁸

Samma sak med Adrians klivenhet inför kollektivet, som har med stadens väsen att göra. Han misstror socialistmötets gemenskap och kollektiva politiska strävanden. Istället för att gå i studiecirkel tillsammans med andra tänker han bilda sig på egen hand (s. 367). Ofta återkommer Ivar-Lo Johansson till denna klivenhet: motviljan mot och samtidigt lockelsen till gemenskapen och gruppen. Den finns inbyggd i romanens struktur, som ju beskriver två individers öden, vilka också är inlemmade i ett större socialt mönster. Och på Kungsgatan, den tredje huvudpersonen, är samspelet mellan ensamhet och gemenskap själva livsnerven som skapar rörelse och närvaro i stadens rum.

Staden och Marta

För Marta blir staden inte den förlösande kraft som den blev för Adrian. Hon erövrar inte staden utan bryts ned av den. Hon når aldrig den position där hon kan blicka ut över staden och se sig själv på avstånd från den. Hon blir aldrig del av modernitetens kollektiv, utan fortsätter att vara främlingen.²⁹

Även om Adrians lockelse till Marta bland annat ligger i hennes initiativkraft och uppbrots-

längtan (bondflickan Sigrid föraktar han för att hon är så intimt förenad med gården, arvet och traditionen och för att hon undergivet accepterar byns ordning; s. 24) är Marta sexuellt och kroppsligt en sann primitivistisk uppenbarelse, en dröm och en vision i Adrians ögon. Livsglad och okuvlig hör hon till den sortens kvinnor som är ”varma och hängivna, de mjuka kvinnor som är ämnade till sensuella och livsstarka mödrar till många barn” (s. 174). Hon är det slags kvinna som på sedvanligt sätt under tystnad villigt erbjuder mannen sin kropp:

Hon meddelade honom sin tillit, utan att säga något, och hon förmedlade honom sitt eget lugn, sin väldiga tro på livet som kvinna. I det höga gräset, strax innan söndagsmorgonens sol strök det torrt från dagg, utan rädsla och utan motstånd, som ett naturligt led i deras vänskap, gav hon sig åt honom som den mest naturliga gåva han någonsin fått. (s. 28)³⁰

När Adrian och Marta träffas för sista gången och tar avsked av varandra har Martas kropp förvandlats till ett annat slags objekt. Den är inte längre en naturlig gåva utan har utjudits till salu som vara på en marknad och blivit orenad, perverterad. Den har köpts för pengar och har därmed i flera avseenden förlorat sitt värde som kvinnokropp. Den kan inte heller längre uppfylla sitt kvinnouppdrag att föda många barn till världen. Marta har blivit steril.

Det finns en skrämmande länk mellan citatet ovan och den scen där stadskvinnan Marta, då hon återvänder till landet för att hälsa på sina föräldrar, våldtas av drängen och den forna kamraten Vilgott (citerad tidigare i uppsatsen). Även då överlämnar Marta en gåva, men en betydligt fulare och ondskefullare – i present får den våldsamme drängen gonorré, den ”onda sjukdomen”. På så sätt dras Marta, som nu redan är en fallen och den moderna tidens kvinna, in i den hämndeakt som Vilgott spelar upp med sitt sexuella övergrepp. Hon blir också en straffare och förövare liksom sin våldtäktsman. Denna kvinnliga position är tätt knuten till hennes ställning som kvinna i staden, vilket jag skall återkomma till.

Martas förvandling till vara sker i berättelsen. Den beskriver Martas utveckling som prostituerad stadsbo och den skildrar hur hon får klart för sig att hennes vackra kropp är ett kapital som hon kan

förmera genom att sälja sig. Orsaken till att Marta prostituerar sig är pengar och dem kan hon skaffa sig utan vare sig utbildning eller intelligens. (s. 196 f.) Hennes kapital är kroppen. Hon kan tjäna pengar "därför att hon var vacker och därför att hon var älskad av män" (s. 420). Hennes värde bestäms av mannens blick. I berättelsen understryks Martas karaktär av utbytbar objekt genom olika generaliseringar som rör kvinnan. "Som varje vacker kvinna var hon svag för kläder" (s. 197). I en episod blir Marta bekant med Rut, en ny prostituerad. De möts på Kungsgatan framför Hötorgsmålarens "falska skogslandskap" och de kommer att prata om tavlorna. Alldeles tydlig blir parallellen mellan de falska tavlorna som säljs för förtjänst, och de prostituerade kvinnorna. "Det är inte alls likt", säger Marta som inledningsfras när de står och betraktar konstverken, och Rut svarar osäkert: "Vilka? Tavlorna?" Tavlornas bilder och bilderna av de prostituerade som schabloner; kvinnorna har plötsligt en dubbel tillhörighet som är kopplad till stad och land. Rut vet att tavlorna är falska, för hon är landsbygdsflicka och känner minsann till hur skogsmarken är beskaffad (s. 208 f.). Stadens bild av landet och stadens bild av kvinnorna – i staden måste de skapa sin identitet på nytt, återerövra den.

På flera ställen förebådas just Martas fall. Det är som om berättelsen är genomsyrad av hennes kommande mörker. Lövruskan i början som visserligen faller i gatan är ett exempel. Likaså blir Marta tvungen att skaffa sig ett billigare boende. Hon måste flytta till ett ruffigare rum och talande nog är husets nedervåning bebott av slakterier,

desse väldiga köttbörsar, som här samlats till en enda gata och vilka öppnades klockan fyra om mornarna. När hon gick in genom porten, såg hon klivna genitalorgan och till hälften bortrakade bröstvårtor längs de rosafärgade ungsvinens kroppar. (s. 422)

Mer naturalistiskt kunde inte de prostituerades situation beskrivas. Martas förfall knyts här tätt samman med kroppens förfall. Hennes marknadsvärde minskar med åldern och utslitenheten. Liksom djuren blir hon såld och slaktad. Marta bor nu helt nära Kungsgatan, "i Kungsgatans skugga" som det står i romanen (s. 422). Stadens köttmarknad är samlad till en gemensam plats.

Martas nedgång antyds även i den episod där

Adrian reser hem för att hälsa på föräldrarna i Humla by. Grannarna kommer på besök för att beskåda den granne posttjänstemannen från storstaden, och samtidigt ser de till att stuka moderns stolthet över sonen som klarat sig hyfsat i Stockholm. Adrian tänder till, han blir ursinnig över deras inskränkthet och vill slå dem på fingrarna. Han berättar om såringar han mött i staden:

[– – –] Fast man träffar ju en del kurrar därinne, som kan vara nog så nöjsamma. För lite sen träffade jag som exempel en hamnbuse, som hade sålt kroppen sin, medan han levde.

– Sält kroppen... stammade byborna förskräckta.

Han hade tillsvidare nått sitt mål.

– Det är ingenting ovanligt i det. Det fanns många av hans bekanta, som gjort detsamma som han... Full när han kom och full när han gick, så hade han helt enkelt sålt sig till ett sjukhus, för att de skulle få lära på honom när han var död. Sextio kronor fick han, och pengarna söp han opp strax efter.

Fadern hade kommit in och ställt sig vid dörren. De lyssnande såg skrämde ut. Adrian undvek faderns ögon. Förskräckelsen i kammaren blev dov.

– Men inte är väl Adrian tillsammans med busar? frågade en av grannungumorna vaksamt, och så var Adrian åter i klistret.

Modern betraktade honom förskräckt.

– Inte precis det, men man kommer ju i beröring med många olika slags människor. Man lär känna olika saker och ting. Det kan inte undvikas.

– Inte är det väl möjligt – sålt sin egen kropp?

– Så sant jag sitter här.

– Det är synd, så man inte vill tro't.

– Gud skydde dem, sade också fadern stilla.

Kallsvetten bröt fram på Adrians panna. Faderns skugga skrämde honom. Skyggt såg han sig omkring i kammaren – här satt han och ljög på sig fördömden, bara för det att han måste säga något. Han kände föräldrarnas förebråelser slå emot sig. De gick inte lättsinnigt och sålde sina kroppar till någon sal för att studera på. De hade den heliga känslan för livet i behåll, de hade aktningen för döden kvar... Han såg att modern var nära att gråta. Han hade förgått sig och försökte berätta något glatt istället. Men det gick inte. Grannarna började tala om döda, om olyckor och om sjukdomar, och när det närmade sig städdags för djuren, tog de i handen och gick.

– Hälsa till stan!

– Vi känner väl ingen där?

– Har han inte sett till henne Marta?...

(s. 168 f.)

Det händer mycket i det här avsnittet. Strax efter det att Adrian berättar om mannen som sålt sin kropp frågar grannarna efter Marta och berättel-

sen knyter på så sätt ihop henne med historien om busen – också Marta drar över sig bybornas fördömmelse. De har hört ryktas att hon råkat illa ut... Också hon blir föremål för deras lustfyllda avståndstagande. Parallellerna är tydliga mellan Marta och hamnbusen som "sålt kroppen sin, medan han levde". Hon säljer sin kropp för pengar och en och annan oerfaren yngling kommer också för att lära på henne. Liksom hamnbusen, som super upp sina förvärvade pengar, blir även Marta beroende av spriten. Är hennes kropp död som hamnbusens döda kropp? Omedvetet säger Adrian om sina möten i staden: "Man lär känna olika saker och ting".

Marta får dessutom ta gestalt som offer – symboliskt laddat förnekar Adrian henne tre gånger genom att svara undvikande eller nekande på frågan om han har sett till Marta. Han har ännu inte mött henne öga mot öga men hon har uppfyllt hans tankar och han har hört ryktena.

– Har han inte sett till henne Marta?...

Adrian svarade halvhögt, i tron att alla inte hört frågan riktigt.

– Vi har hört det skulle gå bra för henne med... Så har vi hört motsatt från annat håll...

– Jag har inte sett till henne, sade Adrian likgiltigt, men han kände hur han rodnade. Hettan steg till pannan. Han kände hur hårfästet blev aldeles rött.

– Nejvisst, stan är ju så stor...

– Ja...

(s. 169)

När Marta och Adrian väl möts för första gången i staden är det just på Kungsgatan, och nu är det Marta som i sin tur tre gånger vänder sig bort från Adrian för att titta efter den man hon väntar på. Hon har förändrats mycket, blivit "stadsläk" tycker Adrian. Hans tankar går tillbaka till tiden på landet då de möttes i hemlighet i en förfallen lada. (s. 226–228) Trots att Adrian och Marta skall mötas igen i staden med ödesdigra konsekvenser är ändå mötet den här vårkvällen på Kungsgatan deras avsked. Nu har de båda förnekat varandra och det de hade tillsammans i byn är utplånat, deras gemensamma historia uppdragen med rötterna. De har gått in i det moderna stadslivet och har blivit främmande för varandra. Scenen blir en passagerit där både Adrian och Marta överlämnar sig till staden. Symptomatiskt nog beskriver Ivar Lo-Johansson en särskilt stark främlingskänsla hos Adrian strax

före mötet med Marta. "Den kvällen hade Adrian en intensivare känsla än vanligt av att han inte kunde uttrycka sig själv, när han träffade nya människor" (s. 225). För honom framstår Marta vid deras plötsliga möte som en ny människa, en okänd. För denna nya människa har han ännu inget språk.

När Marta och Adrian till slut tillbringar en natt tillsammans i staden är Marta redan sjuk och hon smittar Adrian med gonorré (s. 447 f.). För Adrian är detta inledningen till en helvetesvandring genom sjukdomens alla stadier som slutar med inläggning på sjukhuset. Han blir dock efter lång tid friskförklarad och kan gå ut i staden som en ny människa. Marta däremot brottas med sjukdomen och sjukdomen vinner. Hon kommer visserligen ut från sjukhuset, men som en annan människa. Smittan finns fortfarande kvar i hennes kropp, hennes fruktsamhet är bortopererad, hon kan inte gå rak, hon plågas av kronisk smärta och hon är knäckt som människa. Martas kvinnoidentitet har stukats. Hennes nya självbild presenterar ett fruktansvärt bakslag. För henne finns ingen framtid i staden som för Adrian, och hon tycker sig också dras "närmare och närmare jorden. Jorden under gatbeläggningen sög henne åt sig..." (s. 623) Det är både en bild för döden och för Martas misslyckade frigörelseförsök från sin bakgrund. I slutet av berättelsen tvingas även Martas föräldrar att gå tillbaka till det statarliv som de en gång förhoppningsfulla lämnade då de lyckats förvärva ett torp och ta sig ur statarmisären. De hade "äter dat ner på jorden... Hon var själv åter statarflickan, som om hon aldrig varit något annat" (s. 620). Som Lars Furuland poängterat löper så Martas fallande livskurva i staden parallellt med föräldrarnas på landet.³¹

En central bild i Ivar Lo-Johanssons föreställningsvärld om frihet och ära är den ädla eken, rotad i myllan men sträckande sina grenar upp mot ljuset och rymden. Ola Holmgren har lyft fram bilden och understrukit hur viktig aspekten kön är för den. Arvet från fadern finns i det progressiva växandet mot ljuset, arvet från modern i beroendet av jorden. I ljuset av en sådan livsordning är det helt följdriktigt, menar Ola Holmgren, att den prostituerade, ofruktsamma Marta bryts ned och går under. Med sin bindning till jorden klarar hon inte av att bli en självständig stadsmedborgare.

Ivar Lo-Johanssons livsfilosofi beskriver människan som naturbunden men förmögen att höja sig över sin jordbundenhet genom kulturell förädling.³² I *Kungsgatan* framstår den som en filosofi för mannen. För Marta existerar inte den friheten.

Martas nya arbete i staden bidrar inte, som i Adrians fall, till att förnya och modernisera. I stället binds hon djupare till dem som skäms över att så nesligt vara efter sin tid. Hon hamnar på budningskontoret, som ser till att folk får sina omödrarna torrdass tömda (s. 626 f.). I ett ruckel på Söders höjder ligger hennes arbetsplats som det förflutnas generade närvaro mitt i det moderna. Den kvinnliga sexualitet som Marta sålt i staden förbinds med smutsen och det skamliga.

När Marta och Adrian möts för sista gången är det kontrasterna som verkar. Adrian har börjat sitt nya liv, Marta har börjat sin nedräkning. Vad Adrian ser är Martas kropp. Den "gulaktiga, urblekta huden", den "blacka hyn", den bittra munnen och de "utledsna" ögonen (s. 631). Kvinnan går under, mannen överlever och går vidare.

När Adrian möter Tora tvekar han. Tora är ett stadsbarn, en rännstensunge, och hon betar sig anorlunda än Marta. Hennes "kvinnlighet" är av ett annat slag, hon passar inte in i Adrians bild av kvinnan, vilken är ritad efter hans erfarenhet av bondbykvinnan. Tora är likgiltig på ett nytt sätt, hon är oberoende, klartänt och saklig. Hon är den som ställer sig upp på socialismötet och talar, och hon reflekterar politiskt i samtal med Adrian. Han blir förvirrad, han känner inte igen henne som kvinna. Hennes stora örhängen, det vill säga utsmyckningen på hennes kropp, "var det enda som påminde om att hon var en flicka". (s. 350, 354)

Också i detta markerar romanen en övergång. Adrian är rädd för den nya kvinnan, som han både attraheras av och känner skräck inför (s. 591–593). När Adrian går igenom sin ångestladdade brytning med barndomen och hemmabyn drömmer han en natt att han mördar landet. Den natten, någonstans mellan dröm och vaka, fantiserar han också om hur "den nya människan" skall se ut, och den nya människan i hans ögon är – en kvinna (s. 336). Han skall ge sig ut och leta efter henne nästa morgon. Adrians osäkerhet inför denna nya kvinna – och för det nya i honom själv! – säger också

något om hur föreställningarna om kön och sexuell identitet kan osäkras i tider av förändring. Plötsligt kan det självklara ställas på huvudet och plötsligt kan också "ett annat land" för ett ögonblick glimta till, ett land där givna föreställningar kan ryckas upp med rötterna. Det är ett skrämmande, helt okänt scenario. Så kan det gå. Och det kan också gå som traditionen bjuder så att gamla inristade mönster institutionaliseras på nytt i fabriksarbetet, i stadskommersens och i lägenheterna.

Så erbjuder moderniteten för ett ögonblick en öppen utgång, ett moment av möjlighet. Denna dubbelhet finns som en oroande, oförlöst närvaro genom hela *Kungsgatan*.

Att Marta dukar under kan tolkas som en socialrealistisk beskrivning av kvinnans underordnade position i byggprojektet det moderna Sverige. Att kvinnorna började beredas plats på arbetsmarknaden berodde mer på behovet av billig arbetskraft än på emancipatorisk ambition. På arbetsmarknaden hade kvinnan en osäker ställning, än mer osäkrad av giftermål, graviditet och barnafödande. Marta finner aldrig sin plats i det nya stadssamhället. I romanens mitt är hon symptomatiskt nog arbetslös. Ensam och utlämnad går Marta ut från polisstationen efter att ha hållits kvar under natten för utredning. "Hon släpptes omkring klockan tolv, i det bjärta solskenet, med en lösdriivarvarning." (s. 320)

Man kan också se Martas nederlag som ett mistroendevotum mot det moderna samhällets förmåga att bli "modernt".³³ Med vetskap om hur det går för berättelsens kvinnliga huvudperson får scenen som skildrar Adrians dröm om den nya människan/kvinnan samtidigt både en visionär och en ironisk klang. I stället för det modernas emancipatoriska förnyelse upprepar sig de gamla mönstren. Visionen om den nya människan mynnar ut i ett nederlag. En aura av tvivel kringgärdar det moderna, som blint rusar mot framtiden förbi fundamentala, demokratiska grundprinciper, utan vilka strukturerna förblir fast i det gamla under en yta av förändring. Landsbygdens hierarkier förs över i stadslandskapet. I slutet har Marta brutits ned på grund av sitt kön. Adrian har visserligen börjat ett nytt liv på bygget och identifierar sig som arbetare men han går strax in i ganska osunda traditioner och gör hackkyckling av nykomlingen från landet

som är i underläge gentemot Adrian – precis som Adrian själv blev stukad och satt på plats när han började på bygget.³⁴ Bondehierarkier och arbetarhierarkier. Traditionens styrka.

Eftersom romanen beskriver ett samhälle på väg in i en modern marknadsekonomi kan Marta också läsas in i ett sådant sammanhang. Med sitt bibliskt klingande namn förkroppsligar hon den trägna arbeterskan, men blir också genom sitt arbete att sälja sin kropp till männen en vara på en marknad, ett objekt insatt i ett kapitalistiskt varusystem. Det är också en sida av moderniteten – den materialistiska ”Marta”-sidan.

Francine Masiello visar hur den ogifta kvinnan, i form av till exempel den ensamstående eller den prostituerade, representerar ett hot mot den traditionella familjen och därmed mot nationens tillväxt. Masiello visar övertygande hur moderniseringens marknadsekonomiska språk och tänkande – här med utgångspunkt från Argentina – påverkade både de skönlitterära författarna och tidskritikerna. I form av den prostituerade antog kvinnokroppen skepnaden av en vara med ett visst värde som utväxlades och konsumerades precis på samma sätt som varorna (objekten, ägodelarna) i den moderna ekonomin. Den oberoende, ensamstående kvinnan fick symbolisera en plats där handelsutbyte sker i den nya varukulturen.³⁵ Likaså med Marta i *Kungsgatan*: tillsammans med sina prostituerade kolleger representerar hon en vara bland andra varor på Kungsgatans handelsstråk. Hon köps och konsumeras och när hon slitits ut som förbrukningsartikel dumpas hon på avfallshögen – i romanen blir det bländande tydligt illustrerat genom Martas nya arbete då hon kommit ut från sjukhuset och lämnat prostitutionen: hon faller ned bland de förnedrade och får sitta och administrera tömningen av stadens utedass, dessa pinsamma lämningar från forntiden mitt i det moderna.

Vad säger detta om kvinnan i det moderna Sverige? Varför väljer Ivar Lo-Johansson att skildra den kvinnliga huvudpersonen som prostituerad och varför skänker han henne ett så olyckligt slut?

Den prostituerade kvinnan i litteraturen är en komplicerad figur, historiskt svår att hantera inte minst för manliga författare. Laura Hapke har titat på mäns skildringar av den prostituerade i amerikansk litteratur åren 1885–1917, vars karakteriseringar enligt Hapke blev litterärt inflytelserika för

en lång tid framåt. Den prostituerade blev antingen sentimentaliserad som oskyldigt, förlorat offer som ofta betalade med sitt liv, eller heroiserad som den starka, triumferande hjältinnan som lyckosamt bryter sig ut ur sitt förtryck. En viktig slutsats Hapke drar är att samtliga författare generellt förnekade den kvinnliga sexualiteten; någon komplex, problematiserande framställning var inte möjlig i dessa verk. Den prostituerade blev ett uppenbart hot mot författarnas djupt etablerade, senviktorianska ideal som betonade den kvinnliga renheten.³⁶

Francine Masiello menar att den prostituerade som litterär figur blir en symbol för samtida skeenden i samhället. Hon hämtar exempel ur naturalistisk romankonst kring sekelskiftet och visar också hur kvinnan i 1920- och 1930-talets litteratur får symbolisera det olycksbådande i moderniteten. Att den kvinnliga sexualiteten beskrivs som hotfull är naturligtvis inte något som uppträder först med det moderna samhällets framväxt; synsättet har en lång tradition bakåt i tiden. Motivet återkommer dock intensivt och på flera håll just i den här tidsperioden. Den prostituerade kvinnan signalerar oordning i berättelsen (vilket också är källan till berättelsens produktivitet) och hon skapar social oro, sprider smitta över klassgränserna i samhället, det är omöjligt att kontrollera henne.

Ungefär samma mönster hittar Laura Hapke i den amerikanska manliga proletärromanen från 1930-talet. Efter depressionen blev den förvärsarbetande kvinnan alltmer vanligt förekommande på arbetsmarknaden, och i litterära skildringar förbands hon med den prostituerade kvinnan, som också arbetade för brödfödan. Båda offerar familjeideal och kvinnlighet till förmån för ekonomisk kontroll. Så kom den kvinnliga förvärsarbetaren att framstå som ett hot mot den förebildliga, hemarbetande moderskvinnan. Intressant nog ser Laura Hapke litteraturen som en verksam aktör i tider av social och ekonomisk kris. När svångremmen drogs åt kringkars även kvinnornas handlingsutrymme och frigörelseförsök. Litteraturens bilder av den hotfulla arbeterskan bidrog aktivt till att mytologisera (och kontrollera) kvinnan genom att understryka hennes traditionella roll som hemarbetande moder – en grundläggande byggsten i den nationella moral som i kristider kom i gungning.³⁷

Överhuvudtaget representerade staden, som

flera forskare varit inne på, en plats som upphävde kontroll på ett nytt sätt – inte minst kontrollen över kvinnan. I den amerikanska 1800-talsuppfattningen av staden stod den för både moraliskt förfall och ekonomisk framgång. Särskilt varnades landsortsflickorna för att korrumpas av stadens bedrägliga lockelse. Kanske hade det att göra med att den sociala överblick som landsbygdssamhället erbjöd inte fanns i staden med dess myller av mäniskor och situationer. Det urbana samhället blev ett hot mot traditionella patriarkaliska maktordningar och ofta upplevdes därför särskilt kvinnans okontrollerbara närvaro i staden som störande.³⁸

Förflyttar vi oss till vår svenska litteratur hittar vi liknande mönster. Inte bara uppvisar den svenska sekelskiftelitteraturen (och även i vissa fall tionalitteraturen) en klivenhet och ibland stark pessimism inför det framväxande urbana samhället;³⁹ Margaretha Fahlgren ser dessutom i den manliga sekelskiftelitteraturen en tydlig länk mellan kvinnlighet och modernitet. Inte minst är det kvinnans erotiska drift som upplevs hotande, ett hot som ofta avväpnas genom att de kvinnliga gestalterna görs stereotypa. De manliga författarnas kvinnobilder blir, menar Margaretha Fahlgren, ”en projektion av deras egen rädsla inför förändringar som kunde påverka maktförhållandet mellan könen”.⁴⁰ Det finns paralleller i vår svenska trettioårsroman. Över Marta får varken doktorn eller Adrian kontroll. Man kan läsa henne som en metafor: hon är den kvinnliga kroppen som sprider oro och smitta i samhällskroppen. Hon för in smittan även i de stadgade, borgerliga kärnfamiljerna och splittrar således en helig samhällsinstitution, den harmoniska familjen. Hon blir en utmaning mot en av grundvalarna för den starka nationen och därmed mot grundläggande värden, nationens tillväxt och dess framtida stabilitet. Denna föreställning om den farliga kvinnligheten uppstår, säger Masiello, parallellt med modernitetens framväxt. Båda hotade att bryta ned fastlagda kunskapskategorier och överträda gränsen in mot det okända.⁴¹

Samtidigt formuleras genom den prostituerade en misstro mot konsumtionsfixeringen i det moderna samhället. Dessutom är hon en främmande, som står utanför och rör upp den legitimerade sociala ordningen.⁴² Sveriges nationella projekt under 1900-talet skiljer sig förstås från Argentinas,

men industrisamhällets utveckling har sina tydliga paralleller i olika kulturområden under början av 1900-talet. I det samtida Sverige etablerade socialdemokratin sitt inflytande, arbetarklassen organiserar sig och fackföreningarna utvecklas. Samhällets sociala ordning förskjuts, andra grupper träder närmare maktens centrum. I Sverige förs under 1920- och 1930-talet också en diskussion om kvinnans uppgift, sprungen ur de sociala förändringar som å ena sidan gjorde kvinnan eftersökt som arbetskraft, å andra sidan såg den traditionella fostrande modern och makan i hemmet hotad. På grund av ekonomisk kris och accelererande arbetslöshet vädrades ett motstånd mot den gifta kvinnans rätt till förvärsarbete under trettioalets första år. Det blev helt enkelt suspekt att gå ut och ta arbetena från männen när det fanns en given födande och fostrande roll för kvinnorna att axla. Faktiskt blev de förvärsarbetande kvinnorna *fjärre* under 1930-talet, för första gången på ett drygt halvsekel.⁴³

Kungsgatan gestaltar denna förändring framför allt genom den kvinnliga huvudpersonen. För Adrian fungerar den livsfilosofi som handlar om att höja sig över sin jordbundenhet och uppnå ett högre stadium av förädling. För Marta, kvinnan, är ett sådant försök att gå utanför sin bestämning dömt att misslyckas. Är det en manlig väg hon högmogigt och följaktligen inte ostraffad slår in på?

Den naturalistiska romanen i Francine Masiellos analys slutar med att den prostituerade kvinnan blir mördad, och Masiello ser det som en konsekvent utveckling om man låter romanen följa en vetenskapligt naturalistisk diskurs. Kvinnan måste återanpassas till ett stabilt och ordnat liv om samhället skall bli harmoniskt och om berättelsen skall förbli trogen sin utvecklingslinje. I Ivar Lo-Johanssons roman dör inte den prostituerade Marta, men hon bryts ned och hamnar på en av samhällets lägsta stegpinnar. Hon straffas även genom att hon blir oförmögen att reproducera släktet, och mister därmed sitt inflytande över framtiden.

Är hon då som en samhällets sociala sjuka eliminerad? I ljuset av romanens realistiska ambitioner hade kanske Martas död blivit en alltför dramatisk sluteffekt. Det slut Ivar Lo-Johansson valt är på ett sätt än kusligare. Marta dör inte fysiskt men hon är berövad sin livsvilja och sina ambitioner. Adrian ser henne som förlorad och han vill

sörja henne som en död (s. 632 f.). Kanske sörjer han ur-kvinnan och med henne det obönhörligt förgångna? Marta och hennes prostituerade kamrater är de som drabbas hårdast av en brutal marknadsekonomi, där varans värde bestäms av tillgång och efterfrågan och där varan tveklöst slås ut i en allt hårdare konkurrens. De är förlorare, och det är *en* aspekt av det framväxande moderna samhället som romanen skildrar. Det är inte en slump att det är kvinnan som här får tjäna som symbol. Adrians svaghet förbyts i trosvisshet och självsäkerhet, Martas framtidsoptimism förvandlas till svaghet och beroende.

En annan aspekt rör sexualiteten. Bilden av Marta som smittar hederliga familjefäder har också med den kvinnliga sexualiteten att göra. Den sexualitet som överträder givna gränser hotar samhällets friska tillväxt. På ett eller annat sätt måste den kuvas. När Marta går under är det också kvinnans frigörelseförsök som får en stöt. I romanen är sexualiteten en viktig narrativ drivkraft och den skildras framför allt ur Adrians synvinkel. Inom Adrian finns en konflikt mellan olika kvinnogestalter. Först möter vi den friska, idealiserade och oförstört (primitivistiskt) lantliga Marta – en ”ren” sexualitet, fri från unkenhet. Sedan ser vi den av staden nedbrutna Marta. Dessutom framträder den självständiga och oberoende Tora. Den Adrian längtar hetast efter är ur-Marta, den villiga kvinnan som lyhört svarar på alla hans behov. Med staden har ordningen blivit rubbad. Den synliga kvinnliga sexualiteten synliggör också kvinnan, som kräver utrymme och frihet. I *Kungsgatan* finns förvisso en förståelse för den prostituerades levnadsvillkor, och likt några av de mer radikala författarna i Laura Hapkes studie undviker romanen att moralisera över den prostituerade kvinnan. Ragnar Oldberg har pekat på det för sin tid unika i Ivar Lo-Johanssons skildring av de prostituerade (och just det som också väckte kritikernas våldsamma harm och motvilja). Här finns varken en moraliserande eller sentimentaliserande berättare, inte heller en som läser kvinnorna i offerrollen. Berättarens dom faller i så fall snarare, som Ragnar Oldberg skriver, över

’små gifta och skrytsamma fruar runtom i kvarteren och på lander’ och över flickornas kunder, män med ’ett lys-tet, idiotiskt uttryck’ i ansiktet, samt över äktenskapet som institution. *Moralisera* är för resten för mycket sagt,

ty vad som sker är att författaren talar å de prostituerades vägnar, uttrycker *deras* syn på fruarna, männen och äktenskapet.⁴⁴

Men olikt den manliga huvudpersonen är Martas öde att utan framtid blicka bakåt mot ett förlorat land som också inbegrep ett annat slags sexualitet, den ”rena” och urkvinnliga i primitivistisk tappning. Kvinnans sexualitet bidrar därför till att skapa oro inför moderniteten och dess konsekvenser för köns positioner. Vi vet inte hur det blir med Adrian och Tora. Utgången är osäker, och det är mannen, Adrian, vi möter som den som funderar, väljer och beslutar.

Kungsgatan: en vindlande väg till det moderna

”På sextusen års grund” och ”Över Kungsgatan” – så heter första och sista avsnitten i *Kungsgatan*. På några decennier har förhållandet till den sextusen-åriga civilisation på vilken Humla by vilat förändrats radikalt. Och slutet har en riktning, står öppet. Över Kungsgatan – och sedan?

Kluvenheten mellan hotande förfall och konstruktiv utveckling är en bärande bild i *Kungsgatan*. Romanen igenom arbetar Ivar Lo-Johansson med det dubbla perspektivet. Romanens två mänskliga huvudpersoner skiljs från varandra men existerar ändå i varandras minne och erfarenhet – precis som staden i förhållande till landet. Här möter en blick som ser både möjligheterna och avgrunderna i det moderna samhällsbygget. Såväl segraren som förloraren får sin beskärda del av uppmärksamheten. Det är också en skapelse i sig, ett bidrag till formuleringen av svenskhet under 1900-talet, där polariteter som stad och land, illusion och pragmatism ställs mot varandra, prövas och ges som förutsättning för varandra. Men Ivar Lo-Johansson löser också upp det traditionella, dualistiska tänkandet och väver ihop stad och land så att gränserna är allt annat än givna och enkla vattendelare. Romanen blir så, som Benedict Anderson poängterat, medskapare av kulturell identitet. Den knyter samman den yttre världen, som vi läsare kan känna igen, med den inre, skapade romanvärlden, och bidrar till att uppfinna en gemensam bild av den moderna nationens karakteristiska anonyma gemenskap. Den uppfinner

minnen åt oss, gör berättelser om det förflutna när erfarenheten eller minnet sviker oss, och skapar så samhörighet av det förflutnas ”tomma” tid.⁴⁵

Ivar Lo-Johansson monterar dessutom in splittningen och klyvnaden i själva romanformen. *Kungsgatan* har ofta betraktats som en kompositionellt omogen, löst hopfogad roman. Men man kan också se den här tekniken som ett medvetet brott mot det episka berättande som var förankrat i en annan livsmiljö. Det episodiska och uppbrutna blir då kongenialt med romanens tema. Den landsbygd som börjar falla sönder och den stad som är under ännu oviss uppbyggnad i de nya stadsbornas medvetanden märks i romanens struktur.

Kanske illustrerar gestaltningen av klyvnaden något fundamentalt i den svenska 1900-talsromanen som Ola Larsmo uppmärksammat:

Å ena sidan uttrycker denna svenska litteratur behovet av en sorts syntetisk överblick, en konstruerad helhetskänsla, möjlig främst inom den fiktionsprosa som under nittonhundratalet omskapas för att fylla ett sådant behov; å andra sidan ett försök att fixera själva förändringen, *brottet* mellan två väsensskilda mentaliteter.⁴⁶

Den episka realistiska prosan, och särskilt då arbetarlitteraturen, utvecklar ett språk för det nya seklets sociala och ekonomiska omvälvningar och gör det i en gemensam form, som Ola Larsmo urskiljer som odysseen. Kort sagt, en färd med förhinder hemifrån men till slut också tillbaka hem. Med denna ur-berättelse som karta kan läsaren känna igen sina egna erfarenheter av uppbrott och rotlöshet, men hon eller han kan också i själva berättelsen få läsa en *kronologi*, ett slags tidens trygga ordning i historien, ett då som kittas ihop med ett nu (och i förlängningen ett i morgon) mitt i en epok som i verkligheten har *brottet* som kännemärke, brytningen med landsbygdskulturen, hembyn, hantverksarbetet, landskapet. Så vill alltså romanen ”*skriva ihop den kluvna världen*”.⁴⁷ Ivar Lo-Johanssons sätt att väva ihop bilderna stad och land så som jag har visat, låter sig villigt läsas in i ett sådant mönster.

”Likt stenbron mellan de båda Kungsgatetornen slår den episka romanen ett valv över ett historiskt svalg” – Ola Larsmos suggestiva bild med byggnadsmonumentet på självaste Kungsgatan i Stockholm som fond sammanfattar hans resonemang. Är inte berättelsen själv till och med delaktig

ig i att detta brott faktiskt upplöses, att vi betraktar epoken och förändringen mer som en utveckling än som ett brott eller svalg? En linjär utveckling men en som i sin rörelse framåt bär med sig minne och nedärvd erfarenhet som ett slags aktörer i samtiden.

”Stad och Land strida”, skriver Ivar Lo-Johansson i *Mina städers ansikten*, och skildrar med sina utforskningar av den svenska folksjälen ett skede i Sveriges moderna historia.⁴⁸ *Kungsgatan* är en passagerit som samtidigt gestaltar ett övergångsskede och tar udden av bilden av historien som entydigt linjär. Stad och land skildras som förbundna och stadskulturens sårbarhet och föränderlighet är uppenbar. Staden överrumplas av snöstormen och plötsligt blir den liten, ”som om staden hade överfallits av landet” (s. 413). Gränserna mellan stad och land blir plötsligt instabila och bilden av den typiska tudelningen mellan de båda prövas. Nya bilder uppstår. Så pekar Ivar-Lo Johanssons *Kungsgatan* framåt några decennier, då till exempel Kerstin Ekman går vidare genom att omtolka berättelserna om civilisationens utveckling.

Ivar Lo-Johansson utforskar också berättelsens funktion genom att i romanen arbeta med flera skikt av berättelser. Först är det själva romanen, *Kungsgatan*, som berättar om Sveriges förvandling ur både stadens och landets perspektiv. Sedan är det berättelserna i berättelsen: de prostituerade som skriver skönmålade skrönor hem till landet om staden, de inflyttades sentimentala berättelser om landet med logdanserna, stugorna, björkarna och gärdesgårdarna, stadsbornas diskussioner om vädret, som de får grepp om först när de läst tidningarnas berättelser om vädret. Allt detta pekar mot berättelsen själv och dess förmåga att uppfinna verklighet. Berättelserna ger oss påtagliga föreställningar om stad och land. Därför är också denna identitet instabil och föränderlig. Den är beroende av våra berättelser om den. På allra sista sidan i *Kungsgatan* skriver Ivar Lo-Johansson om landet sett ur stadens perspektiv:

Långt därutanför, i diset, föll urgamla släktgårdar på sextusenårsgrunder ihop med förvittrade stockar, med gravnässlan frodande sig på bortglömda, sömnfyllda rösen. (s. 636)

Därmed återuppväcker Ivar Lo-Johansson just i romanen om staden det nedsövda landet. Genom

berättelsen får vi syn på rösen och deras historia. Endast berättelsen har denna makt att skapa och återskapa.

Sexualitet och kön är fundamentala byggstenar i *Kungsgatans* historia om det moderna. Marta och Adrian, kvinnan och mannen, formas båda av sexuella erfarenheter som är intimt förbundna med staden och deras nya liv som moderna, urbana individer. En möjlig, jämlik förening mellan man och kvinna antyds i mötet mellan Adrian och Tora, men intressant nog måste detta projekt läggas ned och överskuggas av det centrala möte då Adrian och Marta går skilda vägar.

För mannen leder den sexuella frustrationen framåt och blir i denna manliga bildningsroman en del av den omsmältningprocess som gör honom till en funktionsduglig och framåtblickande modern stadsmedborgare. Avskedet från Marta är ett avsked från den hämmande relationen till det förflutna. Adrian kan nu likt de mer erfarna stadsborna börja skapa sig egna bilder av landet som ger honom friheten att betrakta det både med viss vemodig saknad och med vetskapen om att moderniteten har mycket att erbjuda honom som landet aldrig kommer att kunna bistå med, bland annat rörelsefrihet, överblick och önskad dos av anonymitet eller gemenskap. Den nya stadskvinnan (=den moderna kvinnan) känner han sig främmande och kluven inför. Vi vet inte om han kommer att acceptera henne. Det är mannen, inte kvinnan (Tora), som i romanen har detta avgörande i sina händer. Det är fortfarande mannen som har makten över landets framtid.

Läst ur Adrians perspektiv kan *Kungsgatan* som sagt ses som en bildningsroman, vilken beskriver den manlige huvudpersonens väg till inre mognad. Flyttar vi blicken till Marta förvandlas romanen snarare till en utvecklings- eller sammanbrotsroman, med Tommy Olofssons begreppsdefinitioner.⁴⁹ Determinismen i Martas livsförlopp är uppenbar och kan dessutom knyts till den klassiska dikotomi som associerar kvinnan till natur och instinkt, i motsats till kultur och intellekt. För kvinnan leder de sexuella erfarenheterna tillbaka. Marta, som anträdde staden med entusiasm och förhoppning, tvingas till slut att vända sig bakåt för att finna någon form av stadga och riktning i tillvaron. De prostituerade kvinnorna tröstar sig med att erinra sig och uppfinna berättelser om lan-

det där de själva är subjekt – berättelser som bildar ett slags tillfälligt motgift mot det stadsliv som gjort dem till sexuella objekt. För dem är det förflutna något som gått förlorat och som de sörjer. För den manliga huvudpersonen är återblickarna konstruktiva hjälpmedel i processen att bli en självständig människa i den nya omgivningen.

Romanen kontrasterar vidare den lantliga, primitivistiskt infärgade kvinnliga sexualiteten mot den smutsiga, urbana, prostituerade könshandeln. Kvinnan är förlorare och berättelsen både ser och granskar ett sådant kvinnoförtryck. På samma gång är det betydelsefullt vilka öden romanen väljer för sina huvudpersoner. Den moderna kvinnan placeras i en osäkrad position. Både staden och kvinnan implicerar det oförutsägbara och hotfulla.

Detta hänger också ihop med den komplexa gestaltning romanen iscensätter som rör individ och kollektiv. Både staden och landet bär i sig dessa fundamentala inslag. Det finns en alienerande individualism *både* i staden och i bondesamhället, liksom det finns en kollektiv gemenskap i bägge kulturerna. Dessutom inbegriper staden, som Ola Larsmo formulerar det, ”både en möjlig framgång och möjligheten till fall”.⁵⁰ Det är emellertid inte ointressant, som jag försökt visa, vem som reser sig och vem som faller. Den utvecklingsberättelse som romanen beskriver har burit Adrian, mannen, fram mot både individuell frihet och kollektiv gemenskap, och in mot en antydd, oskriven framtid. Kvinnan däremot, stannar i brottet.

Kön, tid och rum i det begynnande nittonhundratalets Sverige. Vi skall se bilden fyllas i, målas om och bytas ut ett antal gånger framöver i seklets romaner om det nya landet.

NOTER

- 1 Bertil Palmqvist, *Samtal med Ivar Lo-Johansson. En introduktion*. Stockholm 1985, s. 48; Ola Larsmo, *Odysseer. Essäer*. Stockholm 1990, s. 19; Ola Holmgren, *Ivar Lo-Johansson – Frihetens väg*. Stockholm 1998, s. 270.
- 2 Jfr Tove Lennartsdotter, *Kungsgatan som symbol. Om Ivar Lo-Johanssons roman Kungsgatan*. C-uppsats, Stockholms universitet 1997, s. 8 f.; Mats Hellspong, Orvar Löfgren, *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*. Malmö 1994, s. 34 f.
- 3 Margareta Lindholm, *Elin Wägner och Alva Myrdal. En dialog om kvinnorna och samhället*. Göteborg 1992, s. 45–57; citatet s. 53.

- 4 Se t.ex. Amy C. Singleton, *Noplace like home. The Literary Artist and Russia's Search for Cultural Identity*. Albany (New York) 1997, s. 13.
- 5 Lennartsdotter 1997.
- 6 Marshall Berman, *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*. New York 1982, s. 15.
- 7 Jag arbetar för närvarande med en studie om svenska 1930 och 1940-talsromaner som beskriver det moderna Sveriges framväxt. Jag tar upp ett antal verk som gestaltar just detta moderna skifte i svensk historia, bland annat Agnes von Krusenstjernas romanserie om fröknarna von Pahlen (1930–1935), Moa Martinsons ”östgötaepos” (1937–1949) och Vilhelm Mobergs 1930-talssviter. Könns- och identitetsperspektiv är vägledande för mina frågor till romanerna.
- 8 Begreppet modernitet utreds av utrymmesskäl inte utförligt här; låt mig endast hänvisa till några verk som äger relevans för min uppsats: Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford 1991; Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*. (1991) Eng. övers. Catherine Porter. Cambridge (Massachusetts) 1993; Barbara L. Marshall, *Engendering Modernity. Feminism, Social Theory and Social Change*. Boston (Massachusetts) 1994; Doreen Massey, *Space, Place, and Gender*. Minneapolis 1994; Madan Sarup, *Identity, Culture and the Postmodern World*. Athens (Georgia) 1996.
- 9 Ivar Lo-Johansson, *Dagbok från 20-talet. Vagabondliv i Frankrike. Nederstigen i dödsriket. Kolet i våld. Mina städers ansikten*. Stockholm 1982, s. 458. *Dagbok från 20-talet* är en nytvättning av fyra av Ivar Lo-Johanssons reseskildringar från 1920-talet – starka och självvårdiga iakttagelser om Europa och hemlandet. Lars Furuland har karakteriserat dem som ”det sociala reportaget på gränsen mellan den gestaltskapande skönlitterära prosan och facklitteraturen”. Lars Furuland, *Statarnas ombudsman i dikten. En bok om Ivar Lo-Johansson*. Stockholm 1976, s. 13.
- 10 Holmgren 1998, s. 72 f., 84, 89 f., 128 f. Se även Eva Adolfsson, *Livstycken. Om kollektivets röster, varuvärldens myter, kvinnors liv och dikt*. Stockholm 1980, s. 90 f.
- 11 Ivar Lo-Johansson, *Mina städers ansikten*. Stockholm 1930, s. 54 f. I till exempel *Mina städers ansikten* beskriver Ivar Lo-Johansson landsbonds känslor inför staden och han diskuterar också eventuella nationella karaktärsdrag i det svenska folkmynet. Ett utmärkande drag, som enligt författaren gör svenskarna obemärkta och likformade, är ”rädslan för att bli observerade” (s. 180). Och han fortsätter: ”Vi svenskar hysa nästan brottslingars skräck för att väcka uppmärksamhet. Troligen göra vi ständigt i det omedvetna den reflexionen att vi tillhöra en liten nation, den där det anstode illa att göra mycket väsen av sig./ Redan det att gå barhuvad på Stockholms gator en varm sommardag väcker ju faktiskt en hel del uppseende. Flertalet skulle vilja göra det. [– – –] Men jag är övertygad om att största delen avstår från ett företag som detta – en bagatell tillsynes men likväl en reform av det invanda – helt enkelt där- för att man inte *törs*. [– – –] Man är så besynnerligt skygg när det gäller att dra till sig de förbigående blickar eller göra sig bemärkt här i landet.” (s. 180 f.) I *Kungsgatan* gör Ivar Lo-Johansson denna observation till litteratur när han gestaltar Adrians komplicerade förhållande till sina medmänniskor som både en skräck för och ett starkt behov av att bli uppmärksam.
- 12 Det finns bilder i reseberättelserna som återkommer i *Kungsgatan* och som förenar inte bara stad och land utan också de europeiska städernas kulturgeografi. Både Hornsgatan och Champs Elysées liknar ”en höstplöjd åker” (*Kungsgatan*, s. 398; *Mina städers ansikten*, s. 66).
- 13 Se Furuland 1976, s. 81.
- 14 Se Dorothy Burton Skärdal, *The Divided Heart. Scandinavian Immigrant Experience through Literary Sources*. Oslo 1974.
- 15 Erik Blomberg, *Från öst och väst. Trettiotalskritik i urval*. Stockholm 1951, s. 182; Hellspång och Löfgren 1994, s. 30, 34, 216.
- 16 Ivar Lo-Johansson återkommer i olika sammanhang till synen på landsbygden i litteratur, debatt och samhällsutveckling. Inte bara vänder han sig mot den nostalgiska romantiseringen av landet, utan även mot de samhällsförändringar som sopar undan värdet i landsbygds-gemenskapen. Se Mauritz Edström, *Åran, kärleken, klassen. En bok om Ivar Lo-Johansson*. Stockholm 1976, s. 66 f. Men även den storstadsromantik som kunde spåras i samtidslitteraturen hos bland annat Fem unga får sin beskärda del av kritiken; *Kungsgatans* skildring av författarbohemerna på stadscaféet är ett exempel. Blomberg 1951, s. 149 f.
- 17 Larsmo 1990, s. 17.
- 18 Om Amerikabreven, se H. Arnold Barton, *Brev från löfjets land. Svenskar berättar om Amerika 1840–1914*. (1975) Stockholm 1985.
- 19 Om förhållandet natur–kultur hos Ivar Lo-Johansson, se Holmgren 1998, s. 173.
- 20 Bilden av ”stråstacksdrömmen” återkommer vid flera tillfällen i Ivar Lo-Johanssons författarskap, som Lars Furuland visat. Han nämner *Godnatt, jord* (1933) och utreder myrstacken som symbol för det jordarbetar-kollektiv som huvudpersonen Mikael längtar bort från och författaren Ivar Lo-Johansson lämnar – men ständigt bär på skuld-känslor inför. Ola Holmgren läser stråstacksdrömmen som en bild för författarens väg till sitt språk genom avståndstagandet från och efter hand den språkliga/litterära gestaltningen av ursprunget. (Furuland 1976, s. 61 ff., 1989; Holmgren 1998, s. 104 ff.) Konflikten mellan individualism och kollektiv kan givetvis också symboliskt läsas in i *Kungsgatans* stackbilder. Här kompliceras saken av romanens gestaltning av två skilda kollektiv, bondesamhällets och stadens.
- 21 Tove Lennartsdotter berör helt kort försöket att skildra storstaden med ny blick: ”Ivar Lo-Johanssons egen skildring av storstaden i storstadens egna bilder lyckas väl heller inte fullt ut. Inte minst med tanke på att det är med ’landsbygdsbonds’ ögon Ivar Lo-Johansson

- skildrar storstaden." (Lennartsdotter 1997, s. 11) Jag vill alltså hellre än som en svaghet se detta som en dialektiskt spänningsfylld strategi i romanen.
- 22 Madan Sarup, *Identity, Culture and the Postmodern World*. Athens (Georgia) 1996, s. 10 f. Sarup för resonemanget med hänsyn till den verkliga främlingen, den som står utan hemland eller nationell tillhörighet.
- 23 Lennartsdotter 1997, s. 25 f.
- 24 Att ha överblick och äga möjligheten att betrakta har använts som en bild för det koloniala: att titta på och bli betittad. I sin analys av den walesiske författaren Islwyn Ffowc Elis romankonst diskuterar Johan Schimanski distanseringen och betraktandet på avstånd som ett element i utforskningen av nationell självförståelse. Johan Schimanski, *A Poetics of the Border. Nation and Genre in Wythnos yng Nghymru Fydd and Other Texts by Islwyn Ffowc Elis*. Oslo 1996, s. 136 f.
- 25 Julia Kristeva, *Stabat mater och andra texter i urval av Ebba Witt-Brattström*. Svensk övers. Ann Runnqvist-Vinde. Stockholm 1990, s. 113–164.
- 26 Holmgren 1998, s. 114–129. Citatet s. 111, i samband med en analys av *Godnatt, jord*.
- 27 Ola Holmgren tolkar scenen som en adoptionsprocess: Adrian har övergett Moder Jord och låtit sig adopteras av sin fostermor, staden. I och med denna frigörelse har han lämnat det självbespeglade stadiet och verkligen blivit "en stadens son som börjar bli vuxen de krav som den nya styvmodern ställer på honom". Holmgren 1998, s. 121.
- 28 John Bodnar, *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington (Indiana) 1985; *The Invention of Ethnicity*. Red. Werner Sollors. New York och Oxford 1989; Werner Sollors, *Beyond Ethnicity. Consent and Descent in American Culture*. New York 1986.
- 29 Marta har heller inte, som Tove Lennartsdotter påpekar, något "arbetarkollektiv att lära sig av". Lennartsdotter 1997, s. 24.
- 30 Om den litterära primitivismens kvinnouppfattning, se Ebba Witt-Brattström, *Moa Martinson. Skrift och drift i trettiotalet*. Stockholm 1988. Ett inlägg av biografisk karaktär om Ivar Lo-Johanssons kvinnosyn, hans relation till Moa Martinson och hans bisexualitet återfinns i Jan Fogelbäck, *Romanen om Ivar*. Stockholm 1993, s. 177–183.
- 31 Furuland 1976, s. 81.
- 32 Holmgren 1998, s. 125 ff.
- 33 Ola Holmgren spårar en "misstro mot hela det moderna samhällsprojektet" framför allt i romanen *Traktorn* (1943). Holmgren 1998, s. 182.
- 34 Eva Adolfsson har beskrivit denna ambivalens inför det moderna projektet ur psykoanalytisk belysning. Staden är både nybygge och könssjukdomar, parallellt med framsteget raseras människans förmåga att frambringa nytt liv. Eva Adolfsson, "Den moderna vildmarken", *Psykoanalys och kultur. Uppbrott och reflektioner*. Red. Hans Reiland, Franziska Ylander. Stockholm 1991, s. 48.
- 35 En "site of exchange". Francine Masiello, *Between Civilization and Barbarism. Women, Nation, and Literary Culture in Modern Argentina*. Lincoln (Nebraska) och London 1992, s. 114.
- 36 Laura Hapke, *Girls Who Went Wrong: Prostitutes in American Fiction, 1885–1917*. Bowling Green (Ohio) 1989.
- 37 Laura Hapke, *Daughters of the Great Depression. Women, Work, and Fiction in the American 1930s*. Athens (Georgia) och London 1995, kap. 2; s. 221 ff. En likartad syn på den förvärvsarbetande kvinnan finner Hapke i amerikansk litteratur 1890–1925. Se Laura Hapke, *Tales of the Working Girl. Wage-Earning Women in American Literature, 1890–1925*. New York 1992.
- 38 Hapke 1989, s. 24; Doreen Massey, *Space, Place, and Gender*. Minneapolis 1994, s. 167.
- 39 Claes Ahlund, *Medusas huvud. Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*. Uppsala 1994, s. 192–198.
- 40 Margaretha Fahlgren, "Genus och modernitet i det litterära sekelskiftet", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1997:2, s. 33 f., 39.
- 41 Masiello 1992, s. 140–143.
- 42 Masiello 1992, s. 116 f.
- 43 Lindholm 1992, s. 52 ff.
- 44 Ragnar Oldberg, *Ivar Lo-Johansson. En monografi*. Stockholm 1957, s. 191.
- 45 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. (1983) London och New York 1996, s. 6 f., 22–36, 204 f.
- 46 Larsmo 1990, s. 15.
- 47 Larsmo 1990, s. 17–23.
- 48 Lo-Johansson 1930, s. 215. Här diskuterar Ivar Lo-Johansson förhållandet mellan stadsbon och landsbon, deras olika mentaliteter och deras förhållningssätt till varandras boställen. "Ivar Lo-Johansson älskar att generalisera", konstaterar Ragnar Oldberg då han kommenterar Ivar Los reseskildringar. (Oldberg 1957, s. 67) Om stadsbon och landsbon fastlår Ivar Lo-Johansson vidare, med ironi och frejdig rationalisering i skön förening: "Ibland kommer striden till en öppen kamp, om ock mera sällan. Ibland äro ju också stad och land överens, och officiellt talas det numera sällan om osämja. Den skall dock känna bäggedera parterna bra ytligt som därför tror att de äro överens. Den svenska landsbon är seg och envis och därför också föga aggressiv – utåt. Han kan icke dölja sin motvilja för stadens stora later, men mestadels ligger motviljan och pyr som en eldbrand under askan. Stockholmare är något ettrigare och har nu en gång fått för sig att landsbygden är något undervärdigt, en stadens domän, till vilken han har rätt att se ned och dit han någon gång behagar sätta foten av nådig välvilja. Det är stadsbons ställning till landet." (s. 215)
- 49 Tommy Olofsson knyter bildningsromanen till nyklassicismens och den idealistiska livsåskådningens tankemönster, medan utvecklingsromanen (som också kan ha karaktär av sammanbrottsroman) har sina rötter i naturalismens positivistiska determinism. Tommy Olofsson, *Frigörelse eller sammanbrott? Ste-*

phen Dedalus, Martin Birck och psykologin. Stockholm 1981, s. 25–40. För en problematisering ur ett genusperspektiv av genrebegreppen, se Kristin Järvtad, *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige*. Stockholm/Stehag 1996, s. 11–16.

50 Larsmo 1990, s. 20.